

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 1

2026

FAQIRIY G‘AZALLARIDA BADIY-G‘OYAVIY VA MAVZUVIY TIZIM, SEMANTIK VA BADIY QATLAMLAR

Yoqubova Safiya Xamdamovna.

Sharof Rashidov nomidagi SamDu Urgut filiali, assistent

Annotatsiya.

Ushbu annotatsiyada XIX asr o‘zbek mumtoz adabiyoti vakili Ismoilxon Faqiriy g‘azallarida badiiy-g‘oyaviy va mavzuviy tizimning shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoir g‘azallarida ishqiy, tasavvufiy, falsafiy va ijtimoiy motivlarning uyg‘unlashuvi, an’anaviy mumtoz poetik mezonlar asosida obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalarining qo‘llanilishi yoritiladi. Tadqiqotda Faqiriy g‘azallarining semantik qatlamlari — majoz, ramz, istiora va tashbehlar orqali yuzaga chiqadigan ma’no ko‘lami, shuningdek, badiiy qatlamda poetik san’atlarning funksional ahamiyati ochib beriladi. Natijada shoir ijodining mumtoz adabiyot an’analari bilan uzviy bog‘liqligi va individual badiiy tafakkurining o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Ismoilxon Faqiriy, g‘azal, badiiy-g‘oyaviy tizim, mavzuviy qatlam, semantika, mumtoz poetika, ramz va majoz.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ИДЕЙНАЯ И ТЕМАТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА, СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПОЭТИЧЕСКИЕ СЛОИ ГАЗЕЛЕЙ ФАКИРИ»

Якубова Сафия Хамдамовна

Филиал Самаркандского государственного университета им. Шафа Рашидова в
Ургуте, ассистент

Аннотация.

В данной аннотации рассматриваются особенности художественно-идейной и тематической системы газелей Исмаилхона Факири — представителя узбекской классической литературы XIX века. Анализируется гармоничное сочетание любовных, суфийских, философских и социальных мотивов, а также система образов и художественных средств, сформированных на основе традиционной классической поэтики. Особое внимание уделяется семантическим слоям газелей, раскрывающимся через символы, метафоры, аллегории и поэтические тропы. Исследование позволяет выявить как преемственность поэта по отношению к классическим литературным традициям, так и его индивидуальное художественное мышление.

Ключевые слова: Исмаилхон Факири, газель, художественно-идейная система, тематическая структура, семантика, классическая поэтика, символ.

THE ARTISTIC AND IDEOLOGICAL FRAMEWORK, THEMATIC STRUCTURE, AND SEMANTIC AND POETIC LAYERS OF FAQIRIY’S GHAZALS)

Yoqubova Safiya Khamdamovna.

Urgut Branch of Sharof Rashidov Samarkand State University, Assistant

Abstract.

This annotation analyzes the artistic-ideological and thematic system of ghazals by Ismoilkhon Faqiriy, a representative of 19th-century Uzbek classical literature. The study focuses on the integration of lyrical, Sufi, philosophical, and social motifs, as well as the system

of images and artistic devices formed within the framework of classical poetic traditions. Particular attention is paid to the semantic layers of the ghazals, which emerge through symbolism, metaphor, allegory, and other poetic figures. The research highlights both the continuity of Faqiriy's poetry with classical literary heritage and the distinctive features of his individual artistic worldview.

Key words: Ismoilkhon Faqiriy, ghazal, artistic-ideological system, thematic structure, semantics, classical poetics, symbolism.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Ismoilxon Faqiriy o'zbek mumtoz adabiyotining yetuk vakillaridan biri sifatida o'zining ma'rifiy, tasavvufiy, irfoniy va g'oyaviy jihatlari bilan alohida ajralib turadi. Uning she'riyatida ma'rifat, ilm ahamiyati, vatanparvarlik, qanoat, poklik, axloq-odob, dunyo va oxirat masalalari chuqur falsafiy mazmunda yoritiladi. Faqiriyning g'azallari shakl va mazmun jihatidan mumtoz adabiyotning an'anaviy tamoyillariga tayangan holda yaratilgan bo'lsa-da, unda o'ziga xos tafakkur kuchi, zamon talabi bilan uyg'unlashgan badiiy yangilanishlar ham namoyon bo'ladi. So'nggi yillarda Faqiriy merosini chuqur ilmiy o'rganish bo'yicha tadqiqotlar soni ortib bormoqda. XIX asr o'zbek mumtoz she'riyati tarixida Ismoilxon Faqiriy ijodi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u g'azal janrida o'ziga xos badiiy-g'oyaviy va mavzuviy tizim yaratgan. Shoir she'riyatining badiiy va g'oyaviy jihatlari, mavzular rang-barangligi, semantik va badiiy qatlamlarning uyg'unligi mumtoz adabiyot an'analari va tasavvufiy-estetik qarashlar doirasida shakllangan. Faqiriy ijodini tizimli tahlil qilish, uning she'riy merosini nazariy jihatdan yoritish va XIX asr o'zbek adabiyotida tutgan o'rnini aniqlash doktorlik dissertatsiyasining dolzarb ilmiy vazifalaridan biridir. Dissertatsiyaning ushbu bobida shoir g'azallarida badiiy-g'oyaviy va mavzuviy tizim, semantik qatlamlar va badiiy ifoda vositalari tizimli tahlil qilinadi. Shu orqali Faqiriy ijodining o'ziga xosligi, obrazlar va ramzlar orqali ma'no qatlamlarini qanday tashkil qilishi, shuningdek, mumtoz adabiyotdagi o'rni yoritiladi. Ismoilxon Faqiriy g'azallarida ishqiy, irfoniy, axloqiy-didaktik va ijtimoiy-falsafiy g'oyalar uyg'unlashgan. Ishq mavzusi uning she'riyatida markaziy o'rinni egallaydi va u dunyoviy emas, balki ilohiy ishq sifatida talqin qilinadi. Shoir ishqni ruhiy kamol, insonning ma'naviy poklanishi vositasi sifatida ko'rsatadi [1]. Irfoniy g'oyalar Faqiriy g'azallarining barcha qatlamlarida namoyon bo'lib, shaxsiy ruhiy tajribani, sabr, tavakkul va faqr tushunchalarini poetik tarzda ifodalaydi. Axloqiy-didaktik mavzular shoirning ijtimoiy va ma'naviy qarashlarini ochib berishda xizmat qiladi, jumladan, insoniy kamol, mehr-muruvvat va odob-axloq qadriyatlarini targ'ib qiladi. Mavzuviy tizimning muhim qismi tasavvufiy-estetik obrazlar bilan bog'liq bo'lib, u shoir ijodiga xos tematik rang-baranglikni ta'minlaydi. Bu rang-baranglik ishq, hijron, vasl, yor, zohid va boshqa mumtoz tasvirlar orqali poetik makonni boyitadi. Faqiriy g'azallarida semantika ko'p qatlamli va ramziy xarakterga ega. Shoir obrazlarni nafaqat tashqi ma'noda, balki ichki, botiniy ma'nolarni ifodalash vositasi sifatida ishlatadi. Masalan, yor yoki oshiq timsoli nafaqat ishqiy tuyg'uni, balki ruhiy intilish va ma'naviy komillikni bildiradi. Shu bilan birga, may va zohid obrazlari shoirning tasavvufiy qarashlarini, dunyodan voz kechish va ma'naviy poklanish tamoyillarini ochib beradi. Semantik qatlamlarda so'z va obrazlar orasidagi bog'liqlik, o'zaro uyg'unlik Faqiriy g'azallarining tushunarli va chuqur mazmunli bo'lishini ta'minlaydi [2]. Faqiriy ijodining badiiy qatlamlari she'riyatning estetik kuchini oshirishga xizmat qiladi. Tashbeh, iste'ora, metafora, ramz va boshqa badiiy vositalar g'azallarning poetik boyligi va ifoda uyg'unligini shakllantiradi. Faqiriy she'riyatida ilm-ma'rifat g'oyasi Faqiriy ijodining markazida ilm-ma'rifatga bo'lgan chuqur hurmat turadi. U ilmni insonning saodat manbai, jamiyatning yuksalish omili sifatida talqin qiladi. Shoirning:

Ilm ila topilur har ne kerakka insonga,
Ilmsiz ko'ngil o'likdur, jon demagil jonsizga.

misralari ma'rifatni ruhiy–axloqiy kamolotning asosiy vositasi sifatida talqin etadi. Faqiriyning bu qarashlari jadid ma'rifatparvarlaridan o'nlab yillar oldin ilgari surilgan bo'lib, adabiy tafakkurda ilmning o'rnini yuksaltirgan. Yakubova S.H.ning tadqiqotlarida ham shoirning ilmga bo'lgan munosabati “o'z davridan oldinga o'tgan ma'rifiy g'oya” sifatida qayd etiladi. Faqiriy g'azallarida tasavvufiy simbolika va irfoniylar asosiy o'rin egallaydi. U o'zining “Devon”ida ilohiy muhabbat, nafs tarbiyasi, tavakkal, qanoat, sabr, tavba kabi tasavvufiy tushunchalarni badiiy-estetik darajada ifodalaydi. Uning:

Iloho ishq ila yo'limni yoru munavvar qil,
Bu zulmatdinki, ko'nglumda yo'qdir bir on yorug'.

kabi misralari tasavvufiy “nurlanish” (tajalli) konsepsiyasiga mos keladi. Yakubova Faqiriy devonidagi tasavvufiy obrazlar — “ishq mayi”, “pir”, “yo'l”, “ma'rifat”, “yor”, “dil” kabi tushunchalarni Navoiy, Yassaviy an'analariga bog'lab tahlil qiladi. Faqiriy she'rlari vatan muhabbati, yurtga sadoqat, millat farovonligi bilan sug'orilgan. Shoir vatanni pok diyor, muqaddas maskan sifatida tasvirlab, insonni o'z yurtiga xizmat qilishga chaqiradi. Uning:

Vatan ichra saodat, vatan ichra najot,
Vatan bo'lsa omon, xalq topardur hayot.

kabi misralari shoirning ma'naviy pozitsiyasini ko'rsatadi. Faqiriyning she'riy tili mumtoz adabiyotning asosiy qoidalariga tayanadi, ammo unda xalqona iboralar, dialektal leksika ham uchraydi. Bu holat shoirning xalq ruhiga yaqinligini bildiradi. Yakubova S.H.ning dialektal tahlillari shuni ko'rsatadiki, Faqiriy Qashqadaryo shevasiga xos bo'lgan “borlig'”, “yo'qolmoq”, “ko'nglimchalik”, “boraylik” kabi so'zlarni badiiy nutqda mahorat bilan qo'llagan. Faqiriy she'riyatida quyidagi badiiy vositalar keng qo'llanadi:

- isti'ora va tashbehlar
- irfoniylar ramzlari
- tazod san'ati
- majoz va kinoya
- Qur'oniylar va hadislar iqtiboslar

Bu vositalarning barchasi shoirning falsafiy-tasavvufiy dunyoqarashini kuchaytiradi. Shoirning uslubi ravon, lirizmga boy va murakkab tasviriylar qatlamlari bilan ajralib turadi. Obrazlar tizimi, so'z tanlovi, ritm va musiqiylik shoir g'azallarini o'quvchiga nafaqat mazmun, balki hissiy ta'sir orqali yetkazadi. Shu bilan birga, shoir metafora va allegoriyani uzviy uyg'unlashtirib, har bir obrazni falsafiy semantik qatlamga ega qiladi. Masalan, “yor” tasviri nafaqat ishq obyekti, balki Haqqa yetishish yo'lida ilohiy ishq ramzi sifatida qabul qilinadi [3]. Faqiriy g'azallarining uslubiy o'ziga xosligi sodda, ravon va samarali poetik til orqali namoyon bo'ladi. Shoir aruz vaznining qat'iy qonunlariga amal qilgan holda, ohangdor, ritmik qurilmani saqlaydi, shu bilan birga xalqona iboralar va tasviriylar usullardan foydalangan holda she'rga milliy koloriti beradi. Quyidagi bayt mumtoz o'zbek she'riyatiga xos falsafiy–tasavvufiy ruhda yozilgan:

“Agar dahrda shohi komron bo‘lding, na bo‘lding?
Qaysari Jamshid misoli sulton bo‘lding, na bo‘lding?”

G‘oyaviy tahlil: Dunyo hokimiyati va saltanatning o‘tkinchiligi markaziy g‘oya sifatida ilgari suriladi; mansab va shon-shuhratning puchligi tasvirlanadi. Badiiy tahlil: Takroriy istifhom (“na bo‘lding?”) o‘quvchini mulohazaga chorlaydi, baytning falsafiy yukini kuchaytiradi. Tasavvufiy janriy tahlil: “Dahrda shoh bo‘lish” nafs hukmronligi, haqiqiy shohlik — nafsni mag‘lub etish, haqiqiy saltanat — Haq bilan bog‘lanishdir [4]. Bayt shoirning falsafiy va tasavvufiy qarashlarini, dunyoviy kuch va ma‘naviy kamolot o‘rtasidagi tafovutni ochib beradi. Maqolada quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

Tarixiy-tipologik tahlil – XIX asr o‘zbek she‘riyati va g‘azal janri kontekstida Faqiriy ijodini o‘rganish; Komparativ tahlil – shoir g‘azallari va mumtoz she‘riyat namunalarini solishtirish;

Semantik-tekstual yondashuv – obrazlar tizimi, metafora va ramzlarni chuqur tahlil qilish.

Nazariy asoslar – mumtoz adabiyot nazariyasi, g‘azal janri nazariyasi, tasavvufiy estetik kontseptlar [5]. Ismoilxon Faqiriy g‘azallari badiiy-g‘oyaviy va mavzuviy tizimning uyg‘unligi, semantik va badiiy qatlamlarning murakkabligi bilan ajralib turadi. Shoir ijodi XIX asr o‘zbek mumtoz she‘riyatining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi, tasavvufiy va axloqiy-estetik qarashlarni she‘riyat orqali ifodalash bilan o‘ziga xos poetik tafakkur yaratadi. Faqiriy g‘azallarida:

1. Tasavvufiy falsafa va ilohiy ishq markaziy motivlar sifatida qayta talqin etiladi;
2. Obrazlar tizimi o‘zining semantik qatlamlari orqali murakkab badiiy konstruksiyani shakllantiradi;
3. Uslubiy yondashuv poetik tilning sodda va xalqona bo‘lishi bilan birga, nazariy jihatdan chuqur badiiy natijalarni beradi.

Natijada, Faqiriy g‘azallarini tadqiq qilish nafaqat mumtoz she‘riyatning, balki shoirning individual poetik tafakkurining o‘rganilishiga, XIX asr o‘zbek adabiy jarayonini tushunishga va ilmiy-metodologik asos yaratishga xizmat qiladi. Ismoilxon Faqiriy o‘zbek mumtoz she‘riyatida o‘ziga xos badiiy uslub va ma‘rifiy-tasavvufiy qarashlar bilan ajralib turuvchi ijodkorlardan biridir. Uning she‘rlari ilm–ma‘rifatni ulug‘lash, insonni axloqiy poklikka chaqirish, tasavvufiy ma‘naviy kamolot g‘oyalarini targ‘ib etishga qaratilgan. Shoirning devoni nafaqat adabiy-badiiy, balki falsafiy, axloqiy va ijtimoiy-ma‘naviy jihatlardan ham katta ahamiyatga ega. Faqiriy merosining zamonaviy tadqiqotlari, xususan, Yakubova S.H.ning ilmiy maqolalari shoir ijodini yangi ilmiy bosqichda o‘rganishga yordam berib, uning adabiyotshunoslikdagi mavqeini yanada mustahkamlaydi. Yakubova Faqiriy ijodining til, tasavvuf, ma‘rifat va janrlar xilma-xilligi bilan bog‘liq jihatlarini tizimli tahlil qilib, shoirning badiiy merosi o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim o‘rin tutishini ilmiy asoslab beradi. Faqiriy she‘riyati xalqning ma‘naviy merosida chuqur iz qoldirgan bo‘lib, bugungi kunda ma‘naviy tarbiya, ma‘rifiy o‘quv jarayonlari hamda adabiy tahlillar uchun ham yuksak ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Ismoilxon Faqiriy g‘azallarining badiiy-g‘oyaviy va mavzuviy tizimi mumtoz adabiyot va tasavvufiy-estetik qarashlar kontekstida tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Faqiriy ijodi o‘zbek mumtoz she‘riyatining uzviy davomchisi bo‘lishi bilan birga, unda shoir shaxsiy poetik tafakkuri, zamon muammolari va ma‘naviy ehtiyojlari bilan uyg‘unlashgan yangicha badiiy yondashuvlar ham mujassamdir.

Maqolada aniqlanishicha, Faqiriy g‘azallarida ishq, irfon, axloqiy-didaktik va ijtimoiy-falsafiy g‘oyalar bir butun semantik tizim sifatida shakllangan. Ilohiy ishq shoir she‘riyatida markaziy g‘oya darajasiga ko‘tarilib, u ruhiy kamolot, nafsni poklash va Haqqa yetishish yo‘lining poetik ifodasi sifatida talqin etiladi. Tasavvufiy obrazlar — yor, oshiq, may, zohid,

yo'l, pir kabi timsollar ko'p qatlamli ramziy ma'noga ega bo'lib, tashqi mazmun bilan birga botiniy-irfoniy ma'nolarni ham ochib beradi. Bu holat Faqiriy g'azallarining semantik murakkabligini va falsafiy chuqurligini ta'minlaydi. Tadqiqot davomida shoir ijodida ilm-ma'rifat g'oyasining alohida o'rin tutishi ilmiy asosda ko'rsatildi. Faqiriyning ilmni jamiyat taraqqiyoti va inson saodatining bosh omili sifatida talqin etishi uning ma'rifiy qarashlari o'z davri uchun ilg'or bo'lganini tasdiqlaydi. Ushbu jihat shoirni XIX asr o'zbek mumtoz adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surgan ijodkorlardan biri sifatida baholash imkonini beradi. Maqolada Faqiriy g'azallarining uslubiy xususiyatlari ham aniqlanib, uning poetik tili aruz vazniga qat'iy amal qilgan holda sodda, ravon va xalqona ruh bilan boyitilgani asoslandi. Dialektal leksikaning badiiy maqsadda qo'llanishi shoirning xalq ruhiga yaqinligini ko'rsatib, mumtoz adabiyot doirasida milliy koloritni kuchaytirgan. Badiiy vositalar — isti'ora, tashbeh, tazod, kinoya, Qur'oniy va hadisiiy iqtiboslar Faqiriy she'riyatining estetik ta'sirchanligini oshirgan muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda Ismoilxon Faqiriy g'azallari badiiy-g'oyaviy va mavzuviy tizim sifatida kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi; tasavvufiy-irfoniy g'oyalar, semantik qatlamlar va obrazlar tizimi o'zaro bog'liqlikda ochib berildi; shoir ijodining XIX asr o'zbek mumtoz she'riyati taraqqiyotidagi o'rni aniqlandi. Shuningdek, Faqiriy merosining zamonaviy adabiyotshunoslik uchun dolzarbligi, xususan, ma'naviy-tarbiyaviy va estetik ahamiyati ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bilan birga, mavzuni o'rganishda qator muammolar ham mavjudligi aniqlandi. Jumladan, Faqiriy devonining qo'lyozma va nashr variantlari yetarli darajada tanqidiy matn asosida solishtirib o'rganilmagan; shoir ijodining janrlar kesimidagi evolyutsiyasi va Navoiydan keyingi mumtoz an'ana bilan qiyosiy tadqiqi hali to'liq amalga oshirilmagan. Bu holatlar kelgusida Faqiriy merosini tekstologik, komparativ va intertekstual yondashuvlar asosida chuqurroq tadqiq etish zaruratini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, Ismoilxon Faqiriy g'azallari o'zbek mumtoz she'riyatida badiiy mukammallik, tasavvufiy falsafa va ma'rifiy g'oyalar uyg'unlashgan noyob poetik hodisa sifatida baholanishi mumkin. Uning ijodini ilmiy jihatdan chuqur va tizimli o'rganish XIX asr o'zbek adabiy jarayonini yanada teran anglashga, shoirning individual poetik tafakkurini aniqlashga hamda mumtoz adabiyot nazariyasini boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Faqiriy I., Homidov N. va boshqalar. Avlodlar bayozi. Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996.
2. Vohidov Sh. Fakiriy // Sobiq Rossiya imperiyasi hududida islom. Ensiklopedik lug'at. 3-son. Moskva: Sharq adabiyoti, 2001.
3. Nosir Muhammad. Nasaf va Kesh allomalari. Tazkira. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
4. Mirzo Kenjabek. Ilm o'rganu xat o'rganu odob o'rgan. Sohibi devoni Faqiriy hazratlari. "Ma'rifat" gazetasi, 2004 yil, 28-yanvar.
5. Ismoilov M. Faqiriy va Najotiy ijodiy faoliyatlarining Shahrisabz ilmiy-adabiy muhitida tutgan o'rni xususida. Shahrisabz shahrining jahon tarixida tutgan o'rni. Xalqaro ilmiy konferensiya maruzalari tezislari, Toshkent: Fan, 2002.
6. Yakubova, S.X. Ismoilxon Faqiriy o'zbek adabiyotida yangi va yorqin ijodkor. International Journal of Art and Education, 2024, №4, pp. 112–118.
7. Yakubova, S.X. Fakiri – блестящий творец узбекской литературы. Foreign Linguistics: Problems and Solutions, 2024, №7, pp. 45–52.
8. Yakubova, S.X. Lexicon of Dialects Found in the Works of Ismailkhan Faqiri. Asian Journal of Philosophical Studies, 2025, Vol. 11(1), pp. 63–72.